

Світлана Гірняк, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін
та методики їх викладання у початковій школі
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ОЗНАКИ НА ТЛІ ІНШИХ РІЗНОВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

*У пропонованій статті розглядається мовленнєва діяльність та її ознаки на тлі інших
різновидів діяльності людини.*

Постановка проблеми. Спілкування, або комунікація (процес мовлення) – це особливий тип людської діяльності, поряд з іншими видами діяльності, що здійснюється у суспільстві за певними законами, саме тому ми зробили спробу аналізу мовленнєвої діяльності людини, яка й забезпечує складний процес взаємодії особистостей у конкретному часовому й просторовому вимірі.

Аналіз останніх досліджень. Засновниками теорії мовленнєвого спілкування вважають Л. Виготського, О. Леонтьєва, О. Лурію, Т. Рябову, М. Жинкіна та інших, які стверджують, що комунікація – це різновид людської діяльності загалом. За класифікацією учених, мовленнєва діяльність належить до внутрішньої, творчої, когнітивно-психологічної, а тому є істинною діяльністю, що зберігає загальну структуру людської діяльності, у якій би формі не здійснювалася. Теорію мовленнєвої діяльності обґрунтували у своїх працях І. Зимня, А. Маркова, зауважуючи, що види мовленнєвої діяльності (*слухання-розуміння, говоріння, читання й письмо*) взаємодіють між собою. Найсучаснішим системним дослідженням, в якому предметом особливої уваги є мовні елементи комунікації (*дискурс, мовленнєвий жанр, мовленнєвий акт*), а також враховано найновіші гіпотези, що сформувалися у межах когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, теорії мовленнєвої діяльності, вважають працю сучасного мовознавця Флорія Бацевича “Основи комунікативної лінгвістики”, що вийшла друком у 2004 році [2].

Мета статті – з’ясувати, чим відрізняється мовленнєва діяльність від інших видів діяльності людини (*когнітивної, психічної, психологічної, фізичної, трудової, ігрової, пізнавальної та ін.*), а також окреслити її основні ознаки.

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших життєвих потреб людини є потреба в спілкуванні, тобто обміні думками з іншими людьми. Вона задовольняється людиною за допомогою мови. Володіючи мовою і здійснюючи мовленнєву діяльність, ми обмінюємося досвідом,

знаннями, передаємо їх нащадкам, маємо можливість розуміти один одного і налагодити спільну роботу в усіх галузях людської діяльності.

Саме тому об’єктом нашого дослідження стала мовленнєва діяльність як особливий вид діяльності людини, без якого неможливий її поступ. Проте перш ніж перейти до розгляду цього питання, необхідно здійснити невеликий екскурс в історію дослідження проблеми мови і мовлення, яка й розглядає поняття мовленнєва діяльність.

Загальновідомо, що мова виступає засобом пізнання та спілкування, засобом обміну думками між людьми. Вона є однією з характерних ознак сучасної нації. Мову створили люди, отже, вони її розвивають, удосконалюють. Основна функція мови – бути засобом спілкування, збереження і передачі знань, взаємного розуміння. Мова – слово багатозначне (див., напр., термінологічні словники). Сучасний тлумачний словник так пояснює основне значення слова “мова” – 1) здатність людини говорити, висловлювати свої думки; 2) сукупність довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах даного суспільства звукових знаків для об’єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок; 3) мовлення властиве кому-небудь, манера говорити; 4) те, що говорять, чий-небудь слова, вислови [12, 768].

За твердженням С. Дорошенка та П. Дудика, мова “...інвентар матеріальних лінгвістичних елементів – звуків, слів, граматичних моделей, використовуваних для спілкування між людьми” [6, 40].

Ю. Карпенко зазначає, що оскільки мова складається з сукупності різного роду одиниць, то її можна визначити як систему фонетичних, лексичних і граматичних засобів. Ознаками мови є її безперервний розвиток, нерозривний зв’язок з мисленням, здатність висловити будь-яку інформацію. Отже, на думку мовознавця, людям потрібна мова для того, щоб обмінюватися інформацією, спілкуватися. Без задоволення цієї потреби, тобто без мови, суспільство не могло б існувати [8, 5].

МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ОЗНАКИ НА ТЛІ ІНШИХ РІЗНОВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

Слід зауважити, що мова (як специфічно людський засіб спілкування) належить одночасно суспільству й індивідуумові. В обох випадках вона є продуктом історичного розвитку суспільства, яке користується надбанням попередніх етапів життя мови.

На думку Н. Бабич, мова це: 1) універсальний засіб навчання й виховання людини; 2) енциклопедія людського досвіду; 3) першооснова нагромадження культурних цінностей, засіб вираження змісту культури, спосіб введення окремої людини в процес суспільного культурного розвитку; 4) один із компонентів духовної культури суспільства; 5) засіб координації усіх виробничих процесів; 6) функціонуюча система, нерозривно пов'язана з усіма галузями суспільного життя [1, 12].

Мовлення стосовно мови є частковим, окремим, індивідуальним. Воно виступає однією із багатьох форм загального, що виникає в устах окремих осіб у різних життєвих обставинах як результат застосування мови для передачі конкретних думок.

У “Словнику української мови” читаємо: “мовлення – спілкування людей між собою за допомогою мови, мовна діяльність” [12, 770].

С. Дорошенко зауважує, що мовлення – це процес, дія, а мова – знаряддя спілкування. Тільки мовлення, а не мова, може бути голосним або тихим, тривалим або коротким, швидким або повільним. У мовленні живе мова, проте ним вона ніколи не вичерпується. Мова обіймає в собі десятки й сотні тисяч слів з сукупністю властивих їм значень, форм, витворених цією масою індивідуальних мовлень. Але в кожному з них мова виявляється тільки частково, бо окрема людина, наприклад, використовує в розмовно-побутовому вжитку від 4 до 6 тисяч слів, які в своїй більшості є найуживанішими, життєво необхідними, через що й їх достатньо для зносин [6, 40].

За твердженням Ю. Карпенка, мовлення – це конкретне говоріння, усне чи письмове, і так само – сприйняття (слухання або читання). При цьому терміном мовлення прийнято позначати як сам процес говоріння та сприйняття (акт мовлення) чи сукупність таких процесів (її називають *мовленнєвою діяльністю*), так і наслідок, результат процесу говоріння – усний чи письмовий текст [8, 39].

Отже, *мовлення* – це практичне користування мовою в конкретних ситуаціях і з наперед визначеною метою; *це діяльність за допомогою мови*, особлива психічна діяльність.

Мова й мовлення поліфункціональні, причому функціонально мова характеризується як засіб, а мовлення – як процес.

Були також спроби розмежувати предмет і об'єкт мовознавства: предметом мовознавства визнавали мову, а його об'єктом – мовлення або мовну діяльність. Однак у розрізненні мови й мовлення міститься чимало суперечливого, у різних дослідників відповідні терміни мають різні значення.

Усе глибше проникнення у вивчення феномену мови привело лінгвістів до необхідності розрізнення у ньому як мінімум двох об'єктів: *власне мови* і *мовлення*. Проблему мови і мовлення вважають нині однією з найважливіших у сучасному теоретичному мовознавстві. Ця проблема була порушена В. Гумбольдтом та іншими мовознавцями дососюрівського періоду. Однак В. Гумбольдт підкреслював, що в неупорядкованому хаосі слів і правил, який ми зазвичай називаємо мовою, наявні тільки окремі елементи, відтворені – й притому неповно – мовленнєвою діяльністю, щоб можна було пізнати суть живого мовлення і створити адекватну картину живої мови.

Г. Штейнталь (німецький вчений, основоположник психологізму) розрізняв здатність говорити, мовний матеріал і мовлення (тобто говоріння) як процес, певну діяльність щодо застосування мовного матеріалу, адже мова – це мовний матеріал одного народу.

Відомі мовознавці XIX століття П. Фортуна-тов, І. Бодуен де Куртене розрізняли у своїх дослідженнях мову й мовлення. Спеціально ж це розрізнення було сформульовано й теоретично обґрунтоване Ф. де Соссюром.

На думку вчених, розрізнення мови й мовлення, яке у мовознавстві бере свій початок від Ф. де Соссюра, дуже важливе й одночасно запутане. Запутане воно вже самим Ф. де Соссюром, який це розмежування поклав в основу своєї концепції мови. Швейцарський лінгвіст, з одного боку, об'єднував мову й мовлення. З іншого – протиставляв ці поняття за низкою ознак: мова уявлялася йому чимось загальним, а мовлення – окремим, у мові він бачив лише абстрактне, а в мовленні – тільки конкретне, мову вважав статичною, постійною, а мовлення – динамічним, змінним; мова, на його думку, явище потенціальне, а мовлення – реалізоване, мова – явище суспільне, а мовлення – індивідуальне; мова – це система, а мовлення – це процес. Навіть одиниці мови й мовлення, на думку Соссюра, різні: в мові є фонети, а в мовленні – звуки, для мови характерна модель речення, а для мовлення – конкретне висловлення [11, 12].

Ф. де Соссюр, розмежовуючи поняття мова і мовлення, у “Курсі загальної лінгвістики” зауважує, що слід розрізняти три поняття:

МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ОЗНАКИ НА ТЛІ ІНШИХ РІЗНОВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

1) *лінгвальну діяльність* (language);

2) *мову* (langue);

3) *мовлення* (parole) [9, 48].

Причому лінгвальна, або мовленнєва, діяльність охоплює все, що пов'язане зі спілкуванням людей, тобто це уся сукупність мисленнєвих і мовленнєвих дій, яка здійснюється за допомогою мови. Отже, за Ф. де Соссюром, мовлення – це процес, дія, діяльність; це явище психофізичне, індивідуальне, несистемне, активне, реальне, нестійке, однократне, діахронічне, побічне.

Подальша розробка й вивчення цього важливого питання, у тому числі виправлення помилок Ф. де Соссюра, належить мовознавцям Л. Щербі, О. Смирницькому, О. Реформатському та ін.

У розумінні Л. Щерби, мовлення – це мовна діяльність, яка об'єднує процеси говоріння й слухання, сприйняття й розуміння мовних повідомлень.

Лінгвіст досліджує результати мовлення, а в ньому відкриває мову як усталену систему різних явищ – знаків та правил їх вживання, що має суспільне значення засобу спілкування. Сама мова недоступна для безпосереднього спостереження, мова вивчається в мовленні шляхом виділення з нього. Мова живе в мовленні, живиться ним, розвивається на його базі [11, 14].

Реально мова існує виключно в актах мовлення. За влучним висловом О. Смирницького, мова видобувається з мовлення як метал з руди. На його думку, мова є найважливішим складником мовлення, в мовленні майже все без винятку безпосередньо пов'язане з мовою [11, 13].

Тому сьогодні (оскільки маємо два об'єкти дослідження) їх повинні вивчати і вивчають дві різні науки:

- *лінгвістика мови і лінгвістика мовлення*, або, як ми називаємо її сьогодні і вже більш звично з легкої руки Флорія Бацевича, – *комунікативна лінгвістика*.

Саме Ф. де Соссюр зауважив, що поняття мови не збігається з поняттям мовленнєвої діяльності, однак уважав мову тільки певною частиною, хоча і найважливішою, *мовленнєвої* (лінгвальної) *діяльності*.

Послідовники Ф. де Соссюра внесли зміни у теорію швейцарського лінгвіста, неоднаково трактуючи зміст і значення дихотомії “мова – мовлення”. Так, Н. Хомський вживає термін “компетенція – виконання”, Е. Бюйссанс замість двох понять протиставляє три: “мова – дискурс – мовлення”. Л. Щерба також протиставляє три поняття:

- *мовна система* (словники, граматики мов);
- *мовний матеріал* (сукупність усього сказаного і написаного);

- *мовленнєва діяльність* (охоплює процеси говоріння і розуміння).

Необхідність існування двох лінгвістик (лінгвістики мови і лінгвістики мовлення) обґрунтували у своїх працях А. Гардинер, А. Сеше, М. Трубецькой, Е. Бенвеніст, Л. Єльмслев, Н. Хомський, А. Мартіне, Е. Косеріус, Л. Щерба, О. Смирницький та інші.

Однак не всі з цим погоджуються, зокрема О. Мельничук наголошує на тому, що мова існує реально лише як загальна сукупність конкретних мовних виявів, тобто процесів мовної діяльності, в яких використовуються різні компоненти мовної структури.

Однак, оскільки ми, виходячи із задекларованої теми, є прихильниками соссюрівської теорії чи її послідовниками і розглядаємо й виокремлюємо мовленнєву діяльність, зобов'язані, перш за все, з'ясувати: а що ж таке діяльність?

Діяльність – це форма активної, цілеспрямованої взаємодії людини з навколишнім світом (що включає інших людей), яка відповідає потребі, що викликала цю взаємодію як “необхідність в чому-небудь” (за С. Рубінштейном). Але потреба не визначає діяльності, її визначає те, на що вона спрямована, тобто предмет діяльності. Потреба знаходить у предметі свою визначеність, опредмечується в ній, цей предмет стає мотивом діяльності, наприклад, діяльність художника спрямована на створення картини, діяльність педагога – на передачу соціокультурного досвіду, створення умов для розвитку особистості, діяльність студента – на засвоєння цього досвіду тощо.

Діяльність визначає те, на що спрямована її потреба, тобто на предмет. Тому одна з основних характеристик діяльності, за якої вона розрізняється, – предметність. Психологічний зміст діяльності складають предмет, засоби, способи, продукт, результат. За О. Леонтьєвим, діяльність – це процеси, які характеризуються тим, що те, на що вони спрямовані у цілому (предмет), завжди збігається з тим об'єктивним, що спонукає суб'єкта до певної діяльності, тобто є мотивом”. Таким чином, діяльність завжди предметна і мотивована, непередметної і немотивованої діяльності як активного цілеспрямованого процесу не існує. Отже, те, на що спрямована діяльність, є її предметом, а те, заради чого вона здійснюється, – її мотивом.

У людини, як зауважують психологи, саме сприйняття навколишнього світу певною мірою опосередковується мовою. Мова – це своєрідна призма, крізь яку людина бачить дійсність, проєктуючи на неї за допомогою мови суспільний досвід.

МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ОЗНАКИ НА ТЛІ ІНШИХ РІЗНОВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

У психології й психолінгвістиці мовлення розглядається як процес породження й сприйняття висловлювання (М. Жинкін, Л. Виготський), як вид специфічної діяльності людини (О. Леонтьєв, Г. Щукіна), а під мовленням розуміється дія, яка супроводжується послідовним викладом думок, що забезпечує спілкування.

Процес вивчення мови ґрунтується на теорії *мовленнєвої діяльності* (О. Леонтьєв, І. Зимня, А. Маркова), її чотирьох видах, які проявляються в усному та писемному мовленні. Серед них можна виділити *слухання-розуміння, говоріння, читання й письмо*. Під час навчання ці чотири види мовленнєвої діяльності взаємодіють [3, 55].

Мовець в усній або письмовій формі передає думки об'єктові мовлення (адресату). Під час говоріння думка реалізується через словесну форму, потім кодується за допомогою звуків. Письмо – це процес закодування думки за допомогою певних символів (букв), а читання – розкодування цієї думки через звуковий комплекс. Ці процеси об'єднуються спільністю способу формування й формулювання думки за допомогою мовних засобів і утримання їх в оперативній пам'яті [7, 49].

На основі вчення М. Жинкіна про механізми мовлення та теорії мовленнєвої діяльності О. Леонтьєвим розробляються різні групи комунікативних умінь, спрямованих на сприйняття породження висловлювання.

Розрізняючи мову й мовлення, психологи радять, пам'ятати про їх єдність, нерозривний зв'язок, співвідношення між системою мови й мовленнєвою здатністю (Л. Виготський, М. Жинкін). Адже кожна людина говорить по-своєму, хоча і користується єдиною для суспільства мовою. Нетотожність мови й мовлення виявляється також і у випадках, коли деякі люди теоретично знають певну мову, але не володіють нею практично, не можуть вільно, точно й виразно говорити цією мовою.

М. Жинкін, Л. Виготський стверджують, що діалогічне мовлення, живе спілкування є реакцією, відгуком людини на те, що відбувається навколо неї і зачіпає, турбує чи хвилює її [5, 40].

Тому мовлення людей завжди є змістовим, воно – позачасове, вічне й миттєве, загальне й індивідуальне, абстрактне і конкретне, раціональне й емоційне, власне інформативне і спонукальне, адже всі можливі види змісту доступні мові. “Мова – це здатність сказати все,” – зазначав французький лінгвіст Андре Мартіне [2, 31].

Людина виокремилась зі світу, що її оточує, і піднялась над ним завдяки мисленнєвій і мовленнєвій діяльності, за допомогою особливого Божого дару – Мови, Слова, Логосу. Саме тому

мовлення – особливий вид людської діяльності поряд з мисленнєвою, пізнавальною, трудовою, ігровою та ін.

Життя і діяльність суспільства неможливі без спілкування людей, оскільки воно є необхідною умовою будь-якої діяльності. Тому у сучасній лінгвістиці комунікацію розглядають як спілкування, обмін думками, ідеями, тобто як специфічну форму взаємодії людей у процесі їхньої пізнавально-трудова діяльності. Сучасний німецький лінгвіст Е. Гроссе вважає, що комунікація є акцією спілкування за допомогою знаків (мовних і немовних). Охоплюючи перцептивну, інтерактивну і мовленнєву складові, комунікація постає найважливішим чинником соціальної організації суспільства, обов'язковою складовою щоденного життя кожної людини.

Однією з найістотніших відмінностей мовлення є діяльнісна, цілеспрямована природа людської комунікації, що дає змогу їй виконувати у суспільстві важливі соціальні функції, бути найважливішою складовою спілкування.

Мовлення як процес розгортається послідовно, має плин (іноді тривалий) у часі, здійснюється під контролем свідомості учасників, тобто має всі ознаки діяльності.

Засновники теорії мовленнєвого спілкування Л. Виготський, О. Леонтьєв, О. Лурія, Т. Рябова та інші вважають комунікацію різновидом людської діяльності загалом, мовленнєвою діяльністю поряд із трудовою, ігровою, пізнавальною та ін. Саме в діяльності відбувається перехід об'єктивного відображуваного в суб'єктивний образ, в ідеальне [2, 31].

Як зауважує Ф. Бацевич, діяльність класифікують за різними ознаками:

- якісною специфікою (трудова, ігрова, пізнавальна);
- сферами вияву (зовнішню, або матеріальну, і внутрішню, або теоретичну);
- результатами (конструктивну і деструктивну);
- мірою участі творчого начала (творчу, автоматизовану);
- участю складових найважливіших сфер вияву людини (когнітивну, психічну, психологічну, духовну, фізичну, фізіологічну та ін.) [2, 32].

За цією класифікацією мовленнєва діяльність належить до внутрішньої, творчої, когнітивно-психічної. Вона, як стверджує О. Леонтьєв, є істинною діяльністю, у якій би формі не здійснювалась. Ця діяльність не може бути виключеною із суспільного процесу.

Мовленнєва діяльність, як і будь-який інший вид діяльності людини, має свій предмет, цілі, завдан-

МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ОЗНАКИ НА ТЛІ ІНШИХ РІЗНОВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

ня, мотиви. Водночас, на думку Ф. Бацевича, мовленнєва діяльність здійснюється із застосуванням засобів мовного коду, а тому є одним із виявів знакової діяльності людей і її основним видом, який логічно і генетично передувє решті її видів.

Саме тому, на думку лінгвістів, теорія мовленнєвої діяльності має дві складові: *психо-лінгвістику* і *комунікативну лінгвістику* (тобто теорію мовленнєвої комунікації). Психолінгвістика досліджує внутрішні психофізіологічні умови породження і сприйняття мовленнєвого висловлювання. Вона опирається на психологію особистості. Комунікативна лінгвістика досліджує психосоціальні умови породження і сприйняття мовлення (мовного висловлювання), мовленнєве спілкування особи, орієнтується не тільки на психологічні особливості людини, а також на її соціальну адаптацію (як особа спілкується з іншими, як взаємодіє з ними у процесі спілкування). Отже, комунікативну лінгвістику та предмет її дослідження – мовленнєву діяльність – можна вважати об'єктом дослідження *соціопсихолінгвістики*. І тут варто зауважити, що дихотомії “мова і мовлення” мало місця у лінгвістиці, психології, психолінгвістиці, соціолінгвістиці, комунікативній лінгвістиці, вона стає предметом дослідження нової науки, що виникла на межі трьох інших наук (психології, соціології та власне лінгвістики).

Внутрішня структура мови не дається у безпосередньому спостереженні, про неї можемо судити лише за її проявами і опосередкованими свідченням, спостерігаючи за результатами мовної (або, по-іншому, мовленнєвої) діяльності – текстами, тобто досліджуючи використання мови у конкретних мовленнєвих ситуаціях. Шлях пізнання мови через мовлення часто призводив до невміння розрізняти мову і мовлення або до ігнорування мовленнєвої діяльності і її фундаментального впливу власне на мову.

Проведений аналіз дає змогу дійти наступних **висновків**: сосюрівська дихотомія “мова і мовлення” цінна сьогодні особливо для нас, викла-

дачів мови та методистів, адже залежно від того, чого збираємося навчити: мови чи мовлення, обираємо ту чи іншу методику, тобто можемо йти від мовних моделей до їх реалізації у мовленні чи навпаки. Останнім часом більшого поширення і популярності набуває навчання мови через мовлення (текст), і цей ще есперсенівський підхід реалізується сьогодні у “Державному стандарті” як початкової, так і загальноосвітньої школи, програмах, адже однією із трьох змістових ліній залишається мовленнєва, яка є основною, а далі мовна та соціокультурна, через яку, як ми зауважували, і реалізується діяльність (у тому числі і мовленнєва) педагога.

1. Бабиц Н.Д. *Основи культури мовлення*. – Львів: Світ, 1990. – С. 11 – 15.
2. Бацевич Ф.С. *Основи комунікативної лінгвістики: Підручник*. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
3. Выготский Л.С. *Избранные психологические исследования*. – М., 1956. – С. 340 – 353.
4. Выготский Л.С. *Мышление и речь*. – М.-Л., Госуд. соц.-экон. издат., 1934. – 519 с.
5. Виготський Л.С. *Уява і творчість у дитячому віці*. – М., 1967. – С. 40 – 48.
6. Дорошенко С.І., Дудик П.С. *Вступ до мовознавства*. – К.: Вища школа, 1974. – С. 24 – 44.
7. Жинкин Н.И. *Механизмы речи*. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958. – 370 с.
8. Карпенко Ю.О. *Вступ до мовознавства*. – К.: Одеса: Либідь, 1991. – С. 5 – 48.
9. Кочерган М.П. *Загальне мовознавство: Підручник*. – К.: Академія, 1999. – 288 с.
10. Леонтьев А.А. *Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания*. – М.: Наука, 1969. – С. 97 – 135.
11. Семчинський С.В. *Загальне мовознавство*. – К.: Вища школа, 1988. – С. 4 – 18.
12. *Словник української мови в 11 томах / За ред. І.К. Білодіда* – К.: Наукова думка. – Т.4. – 1973. – С. 768 – 780.

В Кожній Фразі – Думка

“Проблеми духовного розвитку людини сьогодні, по суті, стали обов’язковою умовою виживання суспільства. Усі наші сучасні біди мають, як правило, одну причину – дефіцит культури і моральності, дефіцит доброти і милосердя, краси людських стосунків”.

Іван Андрійович Зязюн
доктор філософських наук, професор, академік АНП України

Молодь і ринок №12 (47), 2008